

létrehozni. E társaságnak lehetne egy Tudós Klubja, amelybe mindenki beke-
rülne, aki a magas szintű tudományos feltételeknek eleget tenne.

* * *

Pach Zsigmond Pál

MTA Történettudományi Intézet

Iskolák és irányzatok a történetírásban – persze érintkező fogalmak, de különböznek is egymástól. Az elsónél a személyes elem dominál: egy iskola-
teremtő személyiség közvetlen hatása hozza létre a közösséget. A másodiknál
már nem a szubjektív mozzanat áll előtérben, hanem a szemléleti és mód-
szertani megközelítés közössége vagy hasonlósága, ami személyes kapcsolat
nélkül is előállhat. – Hadd szóljak ezúttal néhány szót az elsőről, s nem álta-
láosságban, hanem saját ifjúkori élményeimből kiindulva.

Amikor ötvenöt évvel ezelőtt, 1937 őszén fölvettek a budapesti egye-
tem bölcsészeti karára, a történelem–latin szakra, hamarosan egy jelentős ta-
náregyenység vonzáskörébe kerültem: Domanovszky Sándoréba. Túl volt már
hatvanadik születésnapján, de (néhány professzortársához hasonlóan) még-
sem átalotta, hogy személyesen tartson ún. forrásgyakorlatokat újdonsült
történéshallgatók számára. Az első órán egyetlen kérdést tett fel nekünk
(vagy tízen-tizenketten lehettünk): ki-ki hányasra érettségizett? No, nem tör-
ténelemből – tette hozzá –, az kevésbé érdekes, hanem latinból és németből.
E nyelvek megfelelő szintű ismerete nélkül ugyanis nem lehet magyar törté-
nelmet tanulni; s majdan tanítani. – Azután munkához láttunk. Anonymust
és Kézait olvastuk, hétről hétre, sorról sorra. Kezdtünk ismerkedni a közép-
kori latinsággal, a forráselemzés és forráskritika módszereivel; egyben bepil-
lantást nyerni professzorunk korábbi, nevezetesen krónikatanulmányainak
(1899–1907) problematikájába is.

Magunk is kérdezősködtünk persze személye és munkássága felől: fel-
sőbb éveseknél, doktoranduszoknál. Ezekből a beszélgetésekből és szakmai
olvasmányainkból hovatovább egy olyan tudós alakja bontakozott ki előt-
tünk, akit – később hallott műszóval – iskolateremtő személyiségnek nevez-
hetünk. Azé a pedagógusé, aki pályáját középiskolában kezdve, a diákokkal
való nap-napi érintkezésben olyan tanári attitűdöt alakított ki, amely egyszer-
re volt közvetlen és mértéktartó, vonzó és tiszteletet parancsoló. Azé a törté-
nészé, aki 1913-ban, Békefi Remig utódjaként a pesti bölcsészkar művelődés-
történeti tanszékére neveztetvén ki, természetesnek tartotta, hogy ne csak a
maga kutatói erejét fordítsa a középkori és kora újkori magyar gazdaságtörté-
net őt érdeklő kérdéseinek vizsgálatára, hanem érdemesnek talált hallgatói te-
hetségét és buzgalmát is. Amikor a hazai külkereskedelem múltja került fig-
yelmének előterébe, és egyes alapkérdések megvilágítása után (A harmincad-
vám eredete, 1916; Mázaszekér, 1917) az északi relációt tette beható kuta-
tás tárgyává a szepesi városok árumegállító jogáról írt monográfiájában
(1922), tanítványai közül Pleidell Ambrust a nyugatra irányuló középkori
külkereskedelem (1925), Fekete Nagy Antalt a magyar–dalmát kereskedelem
(1926), Paulinyi Oszkárt a középkori magyar réztermelés és -kivitel tanulmá-
nyozására ösztönözte (1933). Amikor pedig egyéni kutatómunkájának javát

már József nádor iratainak feltárása kötötte le („pályamódosításának” tényezőit e helyütt nem elemezhetem), újabb, nem kevésbé fontos gazdaságtörténeti témakört tűzött ki disszertánsai elé: a magyar mezőgazdaság késő középkori–kora újkori századainak vizsgálatát. Hogy a Domanovszky által iniciált agrártörténeti kutatások milyen eredményekre vezettek 1930-tól kezdve, közismert. „Agrártörténetünk... mintegy varázsütésre, rövid hét esztendő alatt tizenkét értékes tanulmánnyal gazdagodott – írta 1937-ben a jeles tanítvány, Wellmann Imre, maga is szerzője az egyik disszertációnak –, melyek teljesen új világításba helyezték mezőgazdaságunk múltját.” „Ma már... főbb vonásaiban jól érzékelhetően áll előttünk az a hazánkra is kiterjedő kelet-európai agrárfejlődés, amelynek útját ... kisebb vagy nagyobb mértékben, úgy látszik, mindenütt megjárta a magyar nagybirtok.”*

„Varázsütés” – ez a metafora nyilván hozzásegíthet az iskolateremtő tudós egyéniség jellemzéséhez, a tudományos iskola létrejöttének megértéséhez. De hadd tegyem rögtön hozzá: a varázsütést igencsak prózai és nagyonis rendszeres munkafolyamat előzte meg, váltotta ki. Az elsőéves forrásgyakorlatok kemény munkája; a felsőbb évesek számára péntekenként 5-től 7-ig tartott szemináriumok, amelyeken szorongva adtuk elő kutatásaink első zsenyéit, s hallgattuk meg a professzor bíráló észrevételeit. (Válaszadásra nem volt sem szándék, sem lehetőség) Majd az egyéni beszélgetések, amelyeken már mód nyílt dolgozataink részletesebb taglalására és dialógusra is. Végül pedig a „varázsütés”: már tudniillik, ha az egyik beszélgetés során professzorunk megkérdezte valamelyiküinktől: vajon volna-e kedve a kolléga úrnak (kolleginának) szakdolgozatot, s ha jól megy, disszertációt írni nálam? – Így jött létre Domanovszky Sándor iskolája, eléggé különböző alkatú kutatókból, akiktől a professzor csak a tudományos szakszerűséget kívánta meg egyaránt, de szemléletüket nem akarta uniformizálni (aminthogy nem firtatta közéleti felfogásukat vagy származásukat sem).

Ki teremthet tehát iskolát a történetírásban (s bizonyára más tudományszakokban is)?

Az olyan tudós egyéniség, aki vitathatatlan szakmai tekintélynek örvend; aki nem sajnálja a fáradságot, hogy a kötelező órákon kívül is foglalkozzék hallgatóival, aki koherens teminti dolgozataik elolvasását a saját kutatásaitól elvont időnek; aki széles tematika szabatosan definiált részleteit „adja ki” tanítványainak, és ezzel lehetővé teszi, hogy szakkérdésekben egymással is kommunikáljanak. Aki időnként ellenőrzi munkájukat, de nem korlátozza önállóságukat. Aki mindezt nem rideg fensőbbsséggel, de nem is kedélyeskedő bizalmassággal cselekszi, hanem egy olyan emberi-pedagógiai aurával, amely, mint tudjuk, nagy formátumú tudósoknak sem mindig jut osztályrészüil. Végül, de nem utolsósorban: aki a felnövekvő új generációba nem riválist lát, hanem újabb stációk cölöpverőit a tudományos megismerés végeláthatatlan országútján.

Tisztelt Szerkesztőség!

Önökre és az AETAS olvasó közönségére bízom annak megítélését, helyt állanak-e azok az ismérvek, amelyekkel az iskolateremtő tudós szemé-

* Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, Bp., 1937, 673, 683. – A Domanovszky-iskola további munkálataira, a kutatás mai állására: Budapesti Könyvszemle (BUKSZ), 1991, 3. sz., 351–361; 4. sz., 406–409; 1992, 1. sz., 6–10; 2. sz., 145–154.

lyiségét, a történetírói iskola létrejöttének körülményeit körvonalazni próbáltam. Ha igen, nyilván nem tartózkodnám attól sem, hogy a fenti kritériumokat – amelyeket a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején szerzett tapasztalataimból vontam le – megkísérlem a közelebbi múlt fejleményeinek felmérésére is alkalmazni.

Mínthogy pedig a közelebbi múlt az 1945 utáni évtizedeket jelenti, egy ilyen elemzés közvetlenül vezetne át a történetírói iskola kérdésétől a történetírói irányzat kérdéséhez: szemléleti és módszertani megközelítés problematikájához. S ezen belül, megkerülhetetlenül: a marxizmushoz való viszony kérdéséhez, a marxizmus szerepéhez történetírásunkban.

Ha a t. Szerkesztőség ezt a problémakört direkt formában is körkérésre bocsátaná – előbb-utóbb gondolom, amúgy is szembe kell nézni vele –, bizonyára sokunknak lenne hozzá mondaivalójuk.

A jelen körkérdés második pontjához pedig csak annyit: tudomány-
szakunk intézményrendszerének változtatásán, továbbfejlesztésén persze érdemes töpreknedünk. Ám óvni szeretnék attól, hogy az intézményi-szerkezeti átalakításoknak túlzott jelentőséget tulajdonítsunk. Ismét saját tapasztalaim alapján mondom (ezeket már az 1945 utáni évtizedekben szereztem): túl sok időt-energiát fordítottunk a tudományszervezésre, a különféle reformok elképzeléseire; a hozadék nem állt arányban a befektetéssel. A szervezeti feltételeknél fontosabbak a személyiek; a tudományszervezésnek egyetlen funkciója van: minél több és jobb lehetőséget biztosítani a tudományos tevé-
tségek kibontakozására, az alkotó szakmai munkára.

Áll ez a körkérdés harmadik pontjára is. Nem vagyok biztos benne, hogy hazai történészkongresszusok sorozatos rendezése érdemlegesen előrevinné tudományágunk fejlődését. Vajon az ezzel járó sokrétű szervező munka nem menne-e éppen a szakmai munka rovására? (Kívált fiatalabb kollégáinknál, akikre ilyenkor a szervezés zöme szakszerűen hárul.) A nemzetközi történészkongresszusok tapasztalata sem egyértelmű; a kisebb, limitáltabb témájú konferenciáknak, vitauléseknek rendszerint több a tudományos hozadéka. – Kétségtelen persze, hogy az ötvenkenti nagy nemzetközi kongresszusok átfogó képet adnak (adhatnak) a történetírás fő trendjeiről és új jelenségeiről tudományágunk egyre differenciáltabb és szakosodottabb világában. Erre hazai keretek között is szükség volna. De vajon nem lenne-e célirányosabb, ha történelmi folyóirataink (amelyeknek igencsak szűk köre örvendetesen bővült az AETAS színrelépésével) időről-időre ilyen jellegű átfogó referátumokat bocsátanának közre, tájékoztatás és megvitatás céljából?

Jó munkát kívánok Önöknek az új esztendőben is.

Üdvözlettel:

Pach Zsigmond Pál

* * *

Niederhauser Emil

MTA Történettudományi Intézet

Ad 1. Azt hiszem, az első iskola, amely még a háború alatt kezdett kialakulni, Szabó István debreceni professzoré volt, tanítványai az agrártörténet és a parasztságtörténet terén igen színvonalas eredményeket értek el, persze